

4. Кравчук О.В., Циганюк Ю.В. Порядок призначення судових експертиз у сфері інтелектуальної власності за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Криміналістичний вісник*. 2013. № 2. С. 34–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2013_2_7.
5. Щербаківський М. Г. Обов'язкове призначення судових експертиз у кримінальному провадженні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 148–157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Трsek_2016_16_22.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
7. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» від 14 березня 2018 р. № 2334-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2334-19>.
8. Лазебний А.М. Міжнародний досвід використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2016. Вип. 1. С. 85–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2016_1_16.

УДК 343.13(477)

ІНСТИТУТ ЗАОЧНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1864–1917)

INSTITUTE OF CRIMINAL PROCEEDING IN ABSENTIA IN THE CRIMINAL PROCEEDINGS OF THE RUSSIAN EMPIRE (1864–1917)

Маленко О.В.,

*аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Академії адвокатури України*

Наукова стаття присвячена проблематиці історичного розвитку кримінального процесуального інституту заочного провадження на території сучасних українських земель, які входили до складу Російської імперії у період після проведення судової реформи 1864 р. і до жовтневої революції 1917 р. Актуальність обраної тематики дослідження зумовлена закріпленням у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України інститутів спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження, що викликає потребу у вивченні історичних передумов його виникнення, розвитку та занепаду на різних етапах формування нашої держави.

У статті проаналізовані норми Статуту кримінального судочинства 1864 р., які присвячені питанням здійснення заочного кримінального провадження, а також всі наступні відповідні зміни у кримінальному процесі Російської імперії до 1917 р. Зроблено висновок, що саме з моменту прийняття Статуту кримінального судочинства 1864 р. інститут заочного кримінального провадження набув нормативно-закріплення в кримінальному процесуальному законі та широкого розвитку в правозастосовній практиці, що зазначено як позитивна тенденція, оскільки усувалася значна частина прогалин у кримінальному переслідуванні окремої категорії осіб, які ухилялися від притягнення до кримінальної відповідальності.

Наголошено на тому, що після 1864 р. поступово відбувалося розширення сфери застосування досліджуваного кримінального процесуального інституту з огляду на різні об'єктивні та суб'єктивні чинники. Окрім того, акцентовано на проблемних питаннях у правовому регулюванні здійснення заочного кримінального провадження за Статутом кримінального судочинства 1864 р., значна частина яких так і не була вирішена законодавцем того часу. Наведене зберігає свою актуальність і в умовах сьогодення, адже положення Кримінального процесуального кодексу України в частині здійснення заочного кримінального провадження мають істотні недоліки, які мали бути вирішені, в тому числі й з урахуванням досвіду кримінального процесу Російської імперії в досліджуваний період часу.

Ключові слова: кримінальний процес, заочне кримінальне провадження, Статут кримінального судочинства 1864 р., заочний вирок, обов'язкова присутність обвинуваченого.

The scientific article is devoted to the problems of the historical development of the criminal procedural institute of proceedings in absentia in the territory of modern Ukrainian lands that were part of the Russian Empire in the period after the judicial reform of 1864 and the October Revolution of 1917. The urgency of the chosen topic of the study is due to the establishment in the current Criminal Procedural Code of Ukraine of institutions of special pre-trial investigation and special trial proceedings, which calls for the study of historical preconditions for its occurrence, development, and decline at different stages of the formation of our state.

The article analyzes the norms of the Statute of the Criminal Procedure, 1864, which deal with the issues of the implementation of criminal proceedings in absentia is, as well as all subsequent changes in the criminal process of the Russian Empire until 1917. It is concluded that since the adoption of the Statute of Criminal Procedure, 1864, the institution of criminal proceedings in absentia has become normative in the criminal procedural law and broad development in the practice of law enforcement, which has been marked as a positive trend, since a significant part of the gaps in the criminal prosecution of a separate category of persons has been eliminated, which avoided bringing to criminal responsibility.

It was emphasized that after 1864 the scope of application of the investigated criminal procedural institute gradually expanded due to various objective and subjective factors. In addition, attention was focused on problematic issues in the legal regulation of the implementation of criminal proceedings in absentia under the Statute of the Criminal Procedure, 1864, a significant part of which had not yet been resolved by the legislator of that time. The above is still relevant in the current situation since the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine regarding the implementation of criminal proceedings in absentia have significant disadvantages to be solved, including taking into account the experience of the criminal process of the Russian Empire during the investigated period.

Key words: criminal process, criminal proceedings in absentia, the Statute of the Criminal Procedure, 1864, judgment in absentia, the compulsory appearance of the accused.

Запровадження в чинне кримінальне процесуальне законодавство України правових інститутів спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження істотним чином актуалізувало питання доцільності застосування заочної кримінальної процесуальної форми, її особливостей, позитивних та негативних

характеристик та інше, що зумовлює потребу ретельного дослідження ретроспективного розвитку відповідної форми кримінального судочинства на вітчизняних територіях під час різних етапів формування української держави та її законодавства. Особливу увагу доцільно звернути на період перебування значної частини сучасних українських

земель у складні Російської імперії після введення в дію Статуту кримінального судочинства 1864 р. (далі – СКС 1864 р.), оскільки саме в ньому вказаний кримінальний процесуальний інститут набув першого належного нормативного закріплення.

Порушена тематика тією або іншою мірою висвітлена в наукових працях таких вчених, як Д.Т. Арабулі, Є.Г. Бендерська, О.О. Казаков, І.М. Канюка, В.Т. Маляренко, Г.В. Матвієвська, О.О. Нагорнюк-Данилюк, Р.Г. Песцов, В.М. Трофименко, В.М. Трубніков, А.С. Тукієв, І.Я. Фойницький та деяких інших. Разом із тим значна частина проблемних аспектів залишається поза увагою науковців, що зумовлює необхідність проведення подальших доктринальних пошукув в означеному напрямі.

Метою статті є аналіз нормативно-правового регулювання здійснення заочного кримінального провадження на теренах сучасних українських земель, які входили до складу Російської імперії, після набуття чинності СКС 1864 р.

Становлення інституту заочного кримінального провадження в досліджуваній проміжок часу було зумовлено проведенням ліберальних реформ у Російській імперії в період перебування при владі імператора Олександра II протягом 1860-х рр. У доктринальних джерелах зазначається, що судова реформа 1864 р., найпоширеніша реформа з усіх реформ того часу, докорінно змінила кримінальне судочинство Російської імперії і частково – право [1, с. 6]. У ході цієї реформи кримінальний процес був відділений від цивільного, окрім того, було прийнято СКС 1864 р. [2, с. 48]. Г.В. Матвієвська вказує, що в систематизованому вигляді інститут заочного судового розгляду кримінальних проваджень одержав своє закріплення у СКС 1864 р. (у книзі першої «Порядок провадження у мирових судових установах» була окрема глава – п'ята – «Про заочні вироки») [3, с. 51]. Таким чином, із набуттям чинності СКС 1864 р. відбулося докорінне реформування кримінального судочинства на теренах українських земель, які входили до складу Російської імперії, що істотним чином вплинуло на розвиток кримінального процесуального інституту заочного провадження, який вперше дістав чітке нормативне закріплення на стадії судового провадження.

СКС 1864 р. в його первинній редакції передбачав можливість ухвалення заочного вироку в кримінальному процесі лише у провадженнях, які були підсудні судам мирової юрисдикції та за які могло бути призначене покарання не суворіше, ніж арешт [4, с. 470]. У кримінальних провадженнях, які були підсудні окружним судам, не передбачалося можливості здійснення заочного провадження аж до 1888 р., коли відбулося істотне реформування нормативної регламентації здійснення кримінального судочинства в Російській імперії [5, с. 182; 6, с. 198; 4, с. 473]. Вказане свідчить про обмежений характер застосування заочної кримінальної процесуальної форми в Російській імперії (лише в мирових судах щодо окремої категорії кримінальних проваджень).

В.Т. Маляренко наголошує на тому, що з аналізу глави V першої книги СКС 1864 р. (ст.ст. 133–141) вбачається, що умовами ухвалення заочного вироку було таке: 1) обвинувачення у кримінальному правопорушенні, за яке передбачалося покарання не суворіше за арешт; 2) неявка обвинуваченого до суду у визначений строк та ненадслання повіреного або навіть при прибутті повіреного, однак при наявності вимоги суду про особисту явку обвинуваченого; 3) розгляд кримінального провадження мировим суддею [7, с. 4]. Наведені норми СКС 1864 р. кореспондують із приписами ст. 60 СКС 1864 р., де вказано, що особа, яка викликається, зобов'язана з'явитися до суду особисто, однак у провадженнях, за які законом передбачалося покарання не суворіше, ніж арешт, така особа може відправити замість себе повіреного, про що вказується

у повістці. Мировий суддя має право вимагати особистою явки особи до суду, коли цього вимагають обставини кримінального провадження [8]. Застосування відповідних новел у кримінальному судочинстві розглядалося як відступ від справедливого процесу, спрямованого на пошук істини у кримінальному провадженні [6, с. 197–198]. Отже, запровадження заочного провадження у кримінальному судочинстві було зумовлено необхідністю забезпечення швидкого та справедливого розгляду кримінальних проваджень щодо тих осіб, які вчиняли нетяжкі кримінальні правопорушення, однак не могли прийти до суду через віддаленість або з інших причин, а тому відхід від загальної процедури судового розгляду кримінального провадження був виправданим.

Відповідно до ст. 134 СКС 1864 р. у разі неприбуття у визначений строк обвинуваченого у кримінальному правопорушенні, котре за законом передбачає застосування покарання у виді тримання під вартою або більш суворе покарання, мировий суддя, зобов'язаний відкласти судовий розгляд до моменту приводу розшукуваної особи з одночасним ухваленням заочного рішення про стягнення збитків за завдану шкоду за правилами цивільного судочинства [8]. Видається, що кримінальний процесуальний закон на той час не передбачав можливості застосування заочної кримінальної процесуальної форми при здійсненні судового розгляду в тяжких кримінальних правопорушеннях, що зумовлювалося наданням пріоритетності очному кримінальному судочинству.

У науковій літературі відмічається, що застосування заочного судового провадження в кримінальних провадженнях, які були підсудні судам мирової юрисдикції, пояснюється такими факторами: 1) наявність великої кількості малозначних кримінальних проваджень, які до проведення судової реформи розглядалися в загальних судових установах, обтяжували останні їх надмірною кількістю; 2) розгляд кримінальних проваджень відбувався без врахування ступеня їх важливості за загальними правилами, що загалом негативно позначалося на загальному стані розгляду кримінальних проваджень у дореформеному правосудді; 3) обвинувачені у вчиненні малозначних кримінальних правопорушень до ухвалення вироку мали перебувати під вартою, що мало наслідком витрати держави на їхнє утримання, а також негативно впливало на осіб, які вчинили такі протиправні діяння й ізолювалися від суспільства [3, с. 52]. На переконання І.М. Канюки, розробники СКС 1864 р., запроваджуючи змогу виносити у мирових судах заочні вироки, насамперед виходили з міркувань процесуальної економії. Так, Державна рада (дорадчий орган для імператора, що розглядав законопроекти) вважала, що можуть бути випадки, коли через віддаленість місця перебування обвинуваченого безумовна вимога особистою явки чи явки повіреного була б пов'язана для обвинувачених із витратами, що набагато перевищують суворість накладеного за проступок стягнення [6, с. 198]. Ще однією причиною, яка сприяла запровадженню заочної кримінальної процесуальної форми у кримінальних провадженнях, які підсудні судам мирової юрисдикції, була висока імовірність того, що у місці, де буде розглядатися кримінальне провадження мировим суддею, обвинувачений не міг мати довіреної особи, якій би міг доручити свій захист у кримінальному судочинстві [5, с. 182]. З наведених міркувань вчених, а також норм СКС 1864 р. слідує, що кримінальний процесуальний закон того часу надавав пріоритет очному (особистому) судовому розгляду кримінального провадження. Водночас в окремих випадках доцільно було відступити від загального правила кримінального судочинства та допустити застосування заочної кримінальної процесуальної форми з метою забезпечення, насамперед, інтересів обвинуваченого.

Згідно зі ст. 135 СКС 1864 р. у разі неявки обвинувача у визначений строк особисто або ж його повіреного без

поважної причини, мировий суддя мав відмовити в задоволенні скарги, якщо до такого кримінального провадження могло бути застосоване примирення сторін кримінального судочинства, в іншому випадку – накласти на обвинувача грошовий штраф у розмірі до 25 рублів й викликати його в інший строк [8]. Таким чином, кримінальний процесуальний закон не передбачав можливості ухвалення заочного вироку, якщо в судові засідання не прибував обвинувач або ж його повіренні, навіть за умов наявності під час судового розгляду обвинуваченого, що загалом відповідає сучасним підходам до розуміння процесуальної природи досліджуваної кримінальної процесуальної форми.

Відповідно до ст. 136 СКС 1864 р., якщо до ухвалення заочного вироку мировий суддя дізнається, що причиною неявки обвинуваченого були будь-які непереборні обставини або що повістка про виклик не була своєчасно вручена, він зобов'язаний відкласти судовий розгляд кримінального провадження з одночасним визначенням обвинуваченому нового строку для явки до суду, про що негайно сповіщається обвинувачений [8]. З наведеного видається, що кримінальний процесуальний закон передбачав встановлення певних умов для можливості ухвалити заочний вирок у кримінальному провадженні.

Так, однією з них є належне повідомлення обвинуваченого про необхідність з'явитися до суду в певний строк. З цього приводу І.Я. Фойницький зазначав, що коли не було законного виклику, то не може бути й мови про неявку до суду в технічному значенні такого слова, тобто заочний вирок не може бути ухвалений [4, с. 470–471]. Відповідно до ст. 54 СКС 1864 р. виклик обвинуваченого до суду здійснювався письмовою повісткою, а якщо обвинувачений знаходився в місці перебування мирового судді, виклик здійснювався словесною вимогою. Повістка мала містити такі обов'язкові реквізити: 1) відомості про особу, яка викликається; 2) час та місце явки; 3) кримінальне провадження, в якому викликається обвинувачений; 4) інформація про наслідки неявки. Повістка підписувалася мировим суддею. (ст. 55 СКС 1864 р.). Згідно зі ст. 56 СКС 1864 р. повістка надсилалася через посильного, який діяв при мировому судді, через поліцію або ж через місцеве волосне чи сільське начальство. Водночас за ст. 57 СКС 1864 р. повістка вручалася власне особі, яка викликається до суду, однак якщо останньої не було вдома, повістка вручалася одному з членів її сім'ї, як правило, найстаршому за віком, або ж власнику будинку чи двірнику, або ж місцевому сільському начальнику, а в крайньому випадку – поліцейському чиновнику. Положеннями ст. 58 СКС 1864 р. було встановлено, що при врученні повістки в ній зазначається час її вручення, а на іншому примірнику повістки мала бути розписка отримувача із зазначенням часу її вручення; другий примірник повертався мировому судді. Якщо особа, яка отримала повістку, не могла або відмовлялася надати розписку щодо отримання повістки, про це вказувалося на обох примірниках повістки із вказівкою, кому та коли вона була вручена й чому на ній немає розписки особи, якій вона вручена (ст. 59 СКС 1864 р.) [8].

Слід зазначити, що незважаючи на те, що кримінальний процесуальний закон достатньо чітко регламентував питання вручення повісток про виклик до суду, що мало би забезпечити дотримання прав та законних інтересів відповідних учасників кримінального судочинства й гарантувати виконання завдань кримінального провадження того часу, такий підхід у доктринальних джерелах критикували сучасники. Зокрема, М.І. Дубчик вказував, що в результаті застосування відповідних норм СКС 1864 р. особи, які викликалися до суду, в тому числі й обвинувачені, стали залежати від двірника та посильного, а суд – і від тих, і від інших. За таких умов доцільно було би вручати повістки особисто тим, хто викликається до суду, членам їхніх сімей, управителям будинків та керуючим справами [9, с. 10]. Означені зауваження заслуговують на увагу,

оскільки дійсно виклик особи має вручатися особисто відповідному суб'єкту й не допускати будь-яких відступів від загального правила. Видається, що кримінальний процесуальний закон у досліджуваній період передбачав можливість застосування заочної кримінальної процесуальної форми навіть за умови, коли обвинувачений особисто не сповіщався про необхідність з'явитися до суду на виклик мирового судді, але законодавець презюмував, що він повідомлений належним чином, якщо повістку отримали або відмовилися отримувати суб'єкти, які уповноважені їх отримувати з огляду на вимоги процесуального закону. Нині такий підхід не відповідає вимогам сучасних здобутків доктрини кримінального процесу та ступеню розвитку кримінального процесуального закону.

Іншою підставою для відкладення судового розгляду кримінального провадження мировим суддею була наявність інформації про поважність причини, що перешкоджає обвинуваченому з'явитися на виклик до суду (ст. 136 СКС 1864 р.) [8]. У науковій літературі зазначається, що закон тільки тоді надає право суду перейти до заочного кримінального провадження, коли є відомості про неповажність причин відсутності обвинуваченого, незалежно від того, яким чином суд отримав відповідну інформацію. Закон не встановлює, які саме причини варто вважати поважними, відповідна оцінка повністю належить суду, який може визнати поважними як причини, визначені в нормі ст. 388 СКС 1864 р. [8], так і будь-які інші причини, керуючись своїм внутрішнім переконанням [4, с. 471–472]. Разом із тим істотним недоліком нормативної регламентації досліджуваного кола суспільних відносин було те, що норми кримінального процесуального закону не зобов'язували мирового суддю відкладати судовий розгляд кримінального провадження для з'ясування причин неявки обвинуваченого. Таке право надавалося мировому судді тільки тоді, коли він отримував відомості про наявність поважних причин неявки вказаного суб'єкта кримінального провадження [10, с. 20]. Таким чином, законодавець того часу надавав мировому судді досить широкі дискреційні повноваження щодо визначення поважності/неповажності причин неприбуття обвинуваченого на виклик до суду. Варто наголосити на тому, що й сучасне кримінальне процесуальне законодавство наділяє суд достатніми дискреційними повноваженнями щодо вирішення питання поважності/неповажності причин неприбуття особи на виклик до суду, разом із тим процесуальний закон більш чітко визначає підстави та умови можливості застосування заочної кримінальної процесуальної форми, що істотним чином нівелює розсуд суду та суб'єктивний вплив на ухвалення заочного вироку.

Відповідно до ст. 137 СКС 1864 р. обвинувачений, який пропустив визначений строк для явки до суду, однак з'явився до суду до моменту ухвалення вироку по суті кримінального провадження, допускався до словесних дебатів. У такому разі ухвалений вирок не вважався заочним [8]. У доктринальних джерелах наголошується на тому, що здійснення судочинства в заочному порядку проводиться так само, як і в разі здійснення очної процедури судового розгляду. Суд зобов'язаний вислухати всі доводи обвинувача та ухвалити вирок на основі вивчення всіх обставин та матеріалів кримінального провадження [4, с. 472]. Таким чином, СКС 1864 р. встановлював загальний порядок розгляду кримінального провадження за відсутності обвинуваченого, який ухилився від явки до суду, однак за виключенням тих процесуальних дій, які неможливо здійснити без особистої участі обвинуваченого.

Згідно зі ст. 138 СКС 1864 р. копія заочного вироку відправлялася обвинуваченому разом із повісткою. Протягом двох тижнів із моменту вручення копії заочного вироку обвинувачений міг з'явитися до мирового судді й надати відгук про новий судовий розгляд кримінального провадження (ст. 139 СКС 1864 р.). Нормами ст. 140 СКС

1864 р. передбачалося, що після прийняття відгуку мировий суддя визначає дату для явки сторін на новий судовий розгляд кримінального провадження, про що повідомляли обвинуваченому, наголошуючи на тому, що наслідком його неявки буде застосування положень ст. 135 СКС 1864 р. Водночас ст. 141 СКС 1864 р. передбачалося, що у разі повторної неявки обвинуваченого до суду на нього накладався грошовий штраф на суму не більше 25 рублів, а ухвалений раніше вирок залишався чинним [8]. Варто зазначити, що як і в умовах сьогодення, так і в XIX ст., процесуальна змога оскаржити вирок, який було ухвалено в заочному порядку, є важливою гарантією дотримання процесуальних прав обвинуваченого.

Так, за СКС 1864 р. обвинувачений міг здійснити оскарження вироку, ухваленого в заочному порядку, двома способами: 1) звернутися з апеляційною скаргою до суду апеляційної інстанції в загальному порядку; 2) звернутися до відповідного мирового судді з відгуком на заочний вирок, що передбачає повторний судовий розгляд відповідного кримінального провадження, однак тільки за умови прибуття обвинуваченого [4, с. 472]. Як слушно зазначається в науковій літературі з проблематики кримінального судочинства, обвинувачений не мав пояснювати суду причини своєї неявки до суду під час подання відгуку на заочний вирок [3, с. 55; 2, с. 50]. В СКС 1864 р. не містилося будь-яких вимог до такого відгуку, тобто сам факт подання відгуку мав наслідком автоматичне призначення повторного розгляду кримінального провадження.

Дореволюційний вчений-процесуаліст І.Я. Фойницький зазначав, що в разі явки обвинуваченого судовий розгляд кримінального провадження здійснювався за загальними правилами в порядку змагальності так, ніби попереднього заочного розгляду й не було. Під час ухвалення вироку мировий суддя не міг брати до уваги ті докази, які були досліджені під час попереднього заочного розгляду, однак які вже не досліджувалися після явки обвинуваченого й розгляду кримінального провадження в загальному порядку [4, с. 472]. Загалом така позиція є виправданою, оскільки мають братися до уваги інтереси обвинуваченого, який не брав участі в судовому розгляді кримінального провадження й не міг спростувати докази обвинувача та надавати свої докази, окрім того, після скасування вироку в результаті подання обвинуваченим відгуку, кримінальний процес розпочинався спочатку, що забезпечувало право обвинувачу та обвинуваченому подати всі необхідні, на їх думку, докази в обґрунтування своєї правової позиції.

Ухвалення мировим суддею вироку за наслідком повторного розгляду кримінального провадження не обмежувалося ухваленим раніше заочним вирок, який скасовувався в результаті подання обвинуваченим відгуку. Тобто суд міг зменшити або збільшити покарання, враховуючи нові обставини, що ставали відомі під час повторного судового провадження. Такий вирок міг бути оскаржений обвинуваченим в загальному порядку [4, с. 472–473]. Якщо після подання відгуку на заочний вирок, обвинувачений не з'являвся до суду, мировий суддя, за наявності в нього відомостей про поважність причин неявки обвинуваченого, відкладав судовий розгляд кримінального провадження на іншу дату та сповіщав про це обвинуваченого. У разі повторної неявки обвинуваченого мировий суддя не розпочинав нового розгляду кримінального провадження, а ухвалював попередній вирок та накладав на обвинуваченого штраф у розмірі до 25 рублів за неявку до суду. Таким чином, неявка обвинуваченого позбавляла права мирового суддю розпочати новий судовий розгляд кримінального провадження, а відповідно, змінити раніше ухвалений вирок шляхом зменшення або збільшення покарання. В окремих джерелах того часу вказується на те, що повторний заочний вирок був більш суворий, ніж навіть очний. Так, судова практика виробила правило, що апе-

ляція на повторний заочний вирок не допускалася, тому мировий з'їзд, отримавши апеляційну скаргу обвинуваченого, не розпочинав її розгляд. Водночас передбачалося можливість касаційного оскарження повторного заочного вироку в разі порушення судом норм матеріального або процесуального закону [4, с. 473]. Отже, кримінальний процесуальний закон того часу надавав обвинуваченому право оскаржити ухвалений мировим суддею заочний вирок, однак в разі повторної неявки до суду для судового розгляду кримінального провадження за загальним порядком наставали несприятливі наслідки для відповідного учасника кримінального судочинства, які полягали в застосуванні майнових санкцій та обмеженні процесуальних прав обвинуваченого на перегляд заочного вироку в апеляційному порядку.

З аналізу норм СКС 1864 р. видається, що кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень, за які не передбачалося покарання, суворіше за арешт, могли бути розглянуті за відсутності обвинуваченого, проте за участю його повіреного. Визначальним є те, що до таких вироків термін «заочний» законодавцем не застосовувався, оскільки вважалося, що повірений обвинуваченого повністю змінює його на суді й кримінальне провадження розглядається так, наче обвинувачений присутній під час розгляду особисто [5, с. 181–182]. Таким чином, ухвалення заочних вироків мало досить усічений характер, оскільки доволі часто у кримінальному провадженні діяв повірений, участь якого без вимоги мирового судді про особисту явку обвинуваченого виключала можливість ухвалення заочного вироку у кримінальному провадженні.

Подальший розвиток заочної кримінальної процесуальної форми пов'язаний із прийняттям закону від 15.02.1888 р. [11, с. 54–55] про внесення змін до СКС 1864 р., який передбачав застосування заочного кримінального провадження і в окружних судах [12, с. 387]. Необхідність запровадження заочного кримінального судочинства в окружних судах обґрунтовувалася тим, що віддаленість місця проживання обвинуваченого від суду могла би привести до покладення на нього таких обтяжень, які би перевищували тяжкість призначеного йому покарання [10, с. 23]. У деяких джерелах того часу зазначається, що в окружних судах ухвалення заочного вироку можливе було щодо тих кримінальних правопорушень, за які передбачалося покарання, не пов'язане з позбавленням чи обмеженням прав станів. Однак за цими ж категоріями кримінальних проваджень одночасно закріплювалося право суду за власним бажанням чи на вимогу прокурора вимагати особистої явки особи. За відсутності такої вимоги, явка відсилалася на розсуд обвинуваченого [13, с. 291]. Таким чином, в окружних судах, як і в мирових судах, встановлювалася обмежена можливість застосування заочної кримінальної процесуальної форми.

Як вказує Г.В. Матвієвська, загалом в 1888 р. в норми процесуального закону були внесені досить значні зміни щодо правил про заочний розгляд кримінальних проваджень. По-перше, була допущена можливість постановлення заочних вироків у окружних судах. Положення про обов'язкову явку обвинуваченого до залу судового засідання стало поширюватися тільки на провадження про кримінальні правопорушення, за які в законі були визначені покарання, пов'язані з обмеженням або позбавленням прав стану. Неявка обвинуваченого у процесі розгляду інших категорій справ, за загальним правилом, не перешкоджала розгляду кримінального провадження. Однак бажання обвинуваченого особисто брати участь у судовому провадженні було для суду обов'язковим. По-друге, була досить детально врегульована процедура винесення заочних вироків в окружних судах. По-третє, трансформації піддалася процедура ухвалення і оскарження заочних вироків у мирових суддів [3, с. 55]. Видається, що законом від 15.02.1888 р. [11, с. 54–55] про внесення змін до СКС

1864 р. було вдосконалено процесуальні норми з метою розширення сфери застосування заочного кримінального провадження та вдосконалення процедури ухвалення й перегляду заочних вироків.

Згідно зі СКС 1864 р., в редакції закону від 15.02.1888 р. [11, с. 54–55], у разі неявки обвинуваченого у кримінальних провадженнях, за якими законом передбачалося покарання, не пов'язане з позбавленням або обмеженням прав стану, у разі нез'явлення обвинуваченого або його повіреного на виклик суду, суд ухвалює заочне рішення. Обвинуваченому надається право протягом двох тижнів із моменту отримання копії заочного вироку подати відгук про новий розгляд кримінального провадження в тому ж суді. Після цього визначається дата нового судового розгляду кримінального провадження, однак новий допит свідків здійснюється тільки в тому разі, якщо суд визнає це за необхідне. В разі повторної неявки обвинуваченого або його повіреного на відповідного учасника кримінального провадження накладається штраф не більше 25 рублів, а заочний вирок залишається чинним [4, с. 473]. Водночас положення про те, що явка обвинуваченого або його повіреного до ухвалення вироку означає втрату провадженням заочного характеру, залишилося в силі як для розгляду провадження в рамках мирової юстиції, так і в процесі здійснення заочного правосуддя в окружному суді [5, с. 182]. Таким чином, загалом законодавець зберіг підхід до регулювання зазначеної кримінальної процесуальної форми, який існував й раніше, однак вдосконалив процедуру повторного судового розгляду кримінального провадження з метою забезпечення процесуальної ефективності та виконання завдань кримінального судочинства.

У наукових джерелах того часу йдеться про те, що заочне провадження у кримінальному процесі має низку недоліків, зокрема: 1) застосування заочної кримінальної процесуальної форми замість спрощення здійснення правосуддя, навпаки, має наслідком його ускладнення, оскільки суду доводиться двічі вирішувати одне й те саме кримінальне провадження на стадії судового розгляду за всією складною процедурою процесуальних дій із підготовки провадження до судового розгляду та власне судового розгляду й вирішувати такі питання: чи необхідно вимагати допиту обвинуваченого через судового слідчого або мирового суддю; чи необхідна особиста явка обвинуваченого в судове засідання; чи застосовувати до обви-

нуваченого штраф за повторну неявку; чи є необхідність у виклику свідків, експертів для повторного допиту тощо [14, с. 13]; 2) норма кримінального процесуального закону про те, що неявка обвинуваченого, який подав відгук на заочний вирок про новий розгляд кримінального провадження, без поважних причин у судове засідання, безумовно, тягне залишення заочного вироку в силі, примушує суд за таких обставин ігнорувати дух всієї системи процесуального закону, адже навіть за умови надання обвинуваченим, що не з'явився до зали судового засідання, доказів, які свідчать про його невинуватість, суд зобов'язаний залишити ухвалений раніше заочний вирок у законній силі [15, с. 45–46]. Проблема застосування заочної кримінальної процесуальної форми перебувала в центрі уваги вчених-правників та практикуючих юристів ще в ХІХ ст., разом із тим, на жаль, відповідні обгрунтовані зауваження не були враховані законодавцем, що однозначно негативно відбилося на правозастосовній практиці та ступені захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Законом Державної Думи Російської імперії «Про перетворення місцевого суду» від 15.06.1912 р. було скасовано обов'язок обвинуваченого особисто прибути до мирового судді у випадках, коли йому могло бути призначено покарання суворіше за арешт [16]. Тобто з цього моменту, за наявності передбачених законом обставин, заочне кримінальне судочинство в межах мирової юстиції могло бути здійснено вже по всіх провадженнях незалежно від покарання, яке могло бути застосовано до обвинуваченого [5, с. 182]. Отже, йдеться про розширення сфери застосування заочної кримінальної процесуальної форми незалежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення.

Запровадження процесуального інституту заочного провадження в кримінальний процес Російської імперії було зумовлено низкою об'єктивних чинників. Характерними рисами заочного провадження цього періоду є такі: 1) застосування виключно на стадії судового розгляду кримінального провадження; 2) присутність повіреного обвинуваченого за умови, що суд не вимагає обов'язкової явки обвинуваченого, свідчить про наявність очного провадження; 3) наявність численних механізмів для повторного перегляду та оскарження заочного вироку; 4) поступове розширення сфери застосування заочного провадження на більшість кримінальних проваджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Маляренко В.Т. Про заочне провадження у кримінальному судочинстві. *Вісник Верховного Суду України*. 2004. № 10 (50). С. 5–13.
2. Нагорнюк-Данилюк О.О. Спеціальне кримінальне провадження в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 19 с.
3. Матвієвська Г.В. Заочне провадження у кримінальному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2013. 226 с.
4. Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 2. Санкт-Петербург : Сенаторская типография, 1910. 586 с.
5. Нагорнюк-Данилюк О.О. Історія та розвиток інституту спеціального кримінального провадження в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 181–185.
6. Каниця І.М. Принцип процесуальної економії в кримінальному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2015. 200 с.
7. Маляренко В.Т. Про заочне провадження у кримінальному судочинстві. *Право України*. 2004. № 9. С. 3–12.
8. Устав уголовного судопроизводства от 20 ноября 1864 года. URL: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/>
9. Дубчак М.И. По поводу судебной реформы. Судебная газета. 1895. № 43. С. 10.
10. Казаков А.А. Заочное судебное разбирательство уголовных дел : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Екатеринбург, 2009. 280 с.
11. Полное собрание законов Российской империи (1881–1913). Т. 8. № 5009. Санкт-Петербург : Государственная типография, 1890. 1167 с.
12. Яновский А.Е. Заочное производство. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. Т. 12. Москва, 1984. 480 с.
13. Гордон И.М. Заочное разбирательство по делам уголовным. *Юридическая летопись*. 1890. № 4. С. 291–302.
14. Волжин В. Еще о заочном разбирательстве по уголовным делам. *Журнал гражданского и уголовного права*. Санкт-Петербург : Тип. Правительствующего Сената. 1888. № 10. С. 8–19.
15. Хмельницкий И. Вопросы заочного производства по уголовным делам. *Журнал гражданского и уголовного права*. Санкт-Петербург : Тип. Правительствующего Сената. 1890. № 10. С. 28–61.
16. О преобразовании местного суда: Высочайше утверждённый одобренный Государственным советом и Государственною думою закон от 15.06.1912 г. URL: http://www.hrono.ru/libris/stolypin/stpn1_33.html